

Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 9. 11. 2016.
Prihvaćen za tisak 22. 11. 2019.
<https://doi.org/10.22210/govor.2019.36.05>

Zvonimir Glavaš

zvglavas@ffzg.hr

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatska

Katahretičnost politike ili o tropima postmarksizma

Sažetak

Za razliku od tradicionalnih tematiziranja odnosa retorike i politike, uglavnom zaokupljenih uporabom retoričkih sredstava u političkom diskursu, u ovom se radu propituje mogućnost promatranja retoričkih mehanizama (prvenstveno tropa – metafore, metonimije i katahreze) kao strukturnih obrazaca konstitutivnih za politiku samu, ili barem za njezinu konceptualizaciju u određenom teorijskom korpusu. Takvo razmatranje potaknuto je posljednjom objavljenom knjigom Ernesta Laclaua *The rhetorical foundations of society* (2014), u kojoj Laclau dorađuje svoju teoriju hegemonije i u samo središte svoje političke teorije dovodi spomenute trope. U prvom dijelu rada ukratko se izlaže pregled toga razvojnog puta te utjecaj koji je pritom na Laclaua ostvaren iz polja drugih disciplina, prvenstveno književne teorije. U drugom se dijelu rada pak Laclauov retorički/tropološki model politike i društvenog uspoređuje s reprezentativnim elementima političke teorije Jacquesa Rancièrea izloženim u studiji *Nesuglasnost. Politika i filozofija* (1995/2015). Tom usporedbom istovremeno se nastoji provjeriti šira primjenjivost Laclauova retoričkog modela, koji je u središtu interesa ovog rada, ali i dodatno istražiti kako se takvo tropološko određenje politike gradi na raskrižjima politike i književnosti, odnosno političke i književne teorije, te pokazati da ispreplitanje tih domena u opusima ovdje tematiziranih autora nije slučajno. Konačno, s obzirom na status prototipnog primjera koji Laclauu pridaju studije koje nastoje ocrtati do sada nejasno određeno polje postmarksističkih teorija te dodirne točke između njega, Rancièrea i drugih teoretičara koje je pokazala usporedba, u radu se postavlja pitanje mogućnosti da se spomenuto ispreplitanje književne i političke teorije te tropološko poimanje društva/politike promatraju kao distinktivna obilježja toga teorijskog korpusa.

Ključne riječi: tropi, politika, retorika, hegemonija, postmarksizam

1. UVOD

Povezanost politike i retorike uočavala se i proučavala usporedno već sa samim počecima sustavnijeg izučavanja potonje, te je stoga nesumnjivo bliže tome da se doživljava samorazumljivom nego da se smatra novinom. No tradicionalno se istraživanje te drevne veze glavninom fokusiralo na primjenu retoričkih sredstava u (tradicionalno shvaćenom) političkom prostoru, odnosno, pojednostavljeno rečeno, mahom na uporabu retoričkih figura i drugih sredstava u političkim govorima, tekstovima i inim vidovima političkog diskursa, usmjerenih efektivnijem prenošenju poruke i postizanju željenog učinka (najčešće uvjeravanja). Iako je iznimaka bilo i ranije, tek se takozvani jezični obrat u okvirima suvremenih humanističkih i društvenih znanosti pokazao ključnim impulsom za promjenu perspektive i konceptualizaciju jezika, ne više kao (transparentnog) sredstva prijenosa informacija u inače izvanjezičnoj političkoj stvarnosti, nego kao poprišta odvijanja politike *par excellence* i najvećeg uloga u političkoj borbi¹, a kod mnogih teoretičara i kao modela za konceptualizaciju ostalih pojava. Naslanjajući se na tu (uglavnom) poststrukturalističku paralaksu, no ne ulazeći u njezin historijat i detaljnije razlaganje, u ovom radu – baveći se katahrezom, metaforom i metonimijom – neće biti riječi o uporabi retoričkih sredstava u političkom diskursu, već o pitanju kako se u retoričkim mehanizmima, strukturalno gledano, može prepoznati ono konstitutivno politike/političkog.

Točnije, potaknuti posljednjom objavljenom knjigom argentinskoga političkog teoretičara Ernesta Laclaua *The rhetorical foundations of society* (2014), u prvom će se dijelu rada nastojati prikazati kako su se u samom središtu njegove političke teorije, na kraju njezina razvoja, našli tropi poput metafore, metonimije i katahreze. U drugom će pak dijelu pozornost biti usmjerena na to kako se takvo tropološko poimanje politike izgrađuje na raskrižjima književne i političke teorije, dovodeći Laclaua time u vezu s drugim teoretičarima čiji se opus također smješta na raskrižje tih polja, te na pitanje može li se takvo poimanje politike smatrati jednim od distinktivnih obilježja maglovitog korpusa koji se često naziva postmarksističkom

¹ Michel Foucault (1971/1994: 117) ponajbolje je to sažeo tvrdnjom kako "diskurs (...) nije tek ono što očituje (ili skriva) želju; on je i predmet želje. Jer diskurs – kao što nas povijest neprestano podučava – nije tek ono što izražava borbe i sisteme vladavine, već ono zbog čega i pomoću čega se vodi borba, moć koje se valja dočepati."

teorijom². Nastojeći ostati u okvirima zadanih propozicija, u tom propitivanju rad je ograničen na ocrtavanje paralela između ključnih segmenata Laclauova tropološkog određenja politike te političkoteorijskih razmatranja Jacquesa Rancièrea, no pokušavajući pritom ipak upozoriti i na mnogo šire implikacije.

2. TEORIJA HEGEMONIJE LACLAUA I MOUFFE

Ernesto Laclau postao je čuveno ime u domeni suvremene političke, ali i književne teorije prije svega zahvaljujući kapitalnoj studiji koju potpisuje u suautorstvu s teoretičarkom Chantal Mouffe, naslovljenoj *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (1985/2014)³, koja se nerijetko smatra prototipnim primjerom razmjerno maglovitog, nejasno omeđenog pojma postmarksističke teorije. U prvom dijelu te studije Laclau i Mouffe podvrgavaju marksističke klasike – od Rose Luxemburg, preko ortodoksije Druge internacionale, trockizma i lenjinizma, pa do kasnijih autora kao što su Gramsci i Althusser – dekonstrukcijskom čitanju⁴ kojim istovremeno nastoje provesti ideju "razvoja određenih intuicija i diskurzivnih oblika

² Odrednica "postmarksistički" prvi se put i pojavljuje u uvodu prvog izdanja *Hegemony and socialist strategy* Laclaua i Mouffe, u kojem navode kako "u ovom trenutku trebamo izjaviti vrlo otvoreno da se nalazimo na postmarksističkom terenu." (Laclau i Mouffe, 1985/2014: 24) U predgovoru drugog izdanja knjige iz 2001. napominju pak da oni nisu "izmislili tu oznaku – ona se samo marginalno pojavljuje (ne kao oznaka) u uvodu naše knjige." No budući da je "postala poopćena" u ocjenjivanju njihovog djela, naglašavaju da joj se ne protive "sve dok je valjano shvaćena: kao proces reaproprijacije jedne intelektualne tradicije, kao i odlaska izvan nje." (Laclau i Mouffe, 1985/2014: ix) Za to poopćavanje vjerojatno je prvi zaslužan Stuart Sim sa svojim predgovorom zborniku *Post-Marxism: A reader* (Sim, 1998), u kojem je prvi put pokušao definirati postmarksizam kao koherentnu kategoriju. Taj pokušaj razradio je kasnije u studiji *Post-Marxism: An intellectual history* (Sim, 2000), a potom mu se pridružila i nekolicina drugih autora kao što su Goldstein (2005), Tormey i Townshend (2006), Bowman (2007), Therborn (2008) i Breckman (2013). Iako na prvi pogled taj monografski niz može sugerirati kako se radi o zadovoljavajuće istraženom teorijskom fenomenu, problem je u tome što se navedene studije najvećim dijelom ne nadovezuju jedna na drugu, već svaka određenju postmarksizma pristupa iznova, pri čemu su u mnogočemu suglasne, ali isto tako nerijetko ulaze i u proturječja. Nadalje, većina nabrojanih studija nakon vrlo općenitog inicijalnog određenja postmarksizma prelazi na heteroklitno nizanje kratkih pregleda opusa odabranih predstavnika, bez isticanja poveznica među njima, a jedna od stavki koja se beziznimno ponavlja u svakoj studiji, osim razmjerno privilegirane uloge dodijeljene Laclauu, jest i tvrdnja o eluzivnosti određenja postmarksizma i maglovitosti granica toga teorijskog korpusa.

³ Studija je ovdje čitana u svom trećem izdanju, iz 2014. godine. Detaljnije podatke vidjeti u popisu referencija.

⁴ Laclau i Mouffe (1985/2014: xxiii) sami navode da se radi o "kritici i dekonstrukciji različitih diskurzivnih površina klasičnog marksizma", a taj je izbor termina indikativan glede utjecaja koji je na njih ostvario Jacques Derrida, što je pak još jedna važna dimenzija rasprave o definiranju postmarksističkih teorija.

konstituiranih unutar marksizma te inhibicije ili eliminacije nekih drugih" (Laclau i Mouffe, 1985/2014: xxiv), kao i ocrtati genealogiju koncepta hegemonije koji zauzima središnje mjesto u njihovoj političkoj teoriji izloženoj u drugom dijelu knjige. Drugim riječima, izgrađujući svoj koncept hegemonije, Laclau i Mouffe nastoje reaktivacijom sedimentiranih slojeva marksističke tradicije⁵ "pokazati izvornu kontingenciju sinteze koju su marksističke kategorije pokušale uspostaviti", ukazati na to da je "polje marksističke teoretizacije bilo mnogo ambivalentnije i raznolikije od monolitnog transvestita kojeg marksizam-lenjinizam predstavlja kao historiju marksizma" (Laclau i Mouffe, 1985/2014: viii-ix), te na temelju tih ambivalencija i raznolikosti ponuditi alternativu. Zbog toga marksističkim klasicima s kojima diskutiraju nominalno ne pristupaju izvana, s neke zasebno postojeće suprotstavljene pozicije, nego najčešće čitajući ih ukazuju na njihove unutarnje nedosljednosti, logičku nekoherentnost, kontradikcije i druge slabe točke. No takvo je čitanje ipak primjetno određeno i drugim, (uvjetno rečeno) nemarksističkim elementima njihove heterogene teorijske pozadine te se stoga ne pokušava predstaviti kao bistrenje neke nove, autentičnije marksističke ortodoksije (kako je to, primjerice, prethodno nastojao Althusserov teorijski projekt čiji je Laclau inicijalno bio pobornik).

Središnja meta kritike Laclaua i Mouffe marksistički je ekonomizam, tj. oštro odvajanje baze i nadgradnje te determinacija svega bazom/ekonomskim u krajnjoj instanci, pa samim time i mehanicističko poimanje trajne, objektivno predodređene klasne borbe u okvirima marksističke ortodoksije, kao i ontološko privilegiranje koncepta klase uopće. Zbog toga središnji pojam njihove političke teorije – hegemonija – iako izravno izvedena iz korpusa koji kritički obrađuju, poprima strukturalno bitno drukčiju ulogu. Pojam hegemonije, danas vjerojatno najpoznatiji iz Gramscievih teorijskih spisa i kasnijeg razvoja na britanskoj marksističkoj sceni te u okvirima kulturalnih studija, inicijalno se pojavio u okvirima ruske socijaldemokracije, za koju je označavao preuzimanje od strane radničke klase određenih funkcija, koje joj teorijski nisu bile namijenjene, a sve uslijed slabe razvijenosti ruske buržoazije⁶. U kasnijem je razvoju ruske marksističke teorije (npr. kod Trockog i Lenjina) taj pojam doživio modifikacije, no uvijek je – kako to efektno ilustriraju Laclau i Mouffe (1985/2014: 41) – desaussureovski rečeno, ostao stvar iz

⁵ Implicitna referenca na Husserla u gornjoj sintagmi nije slučajnost, budući da se Laclau u svojim kasnijim radovima vrlo često utječe spomenutoj Husserlovoj opreci između sedimentacije i (re)aktivacije. Usp. npr. Laclau, 2014: 3, 68, 122 itd.

⁶ O genezi pojma hegemonije u ruskoj socijaldemokraciji te daljnjem razvoju uporabe u tamošnjim krugovima i teorijskim strujanjima vidjeti Laclau i Mouffe, 1985/2014: 39–45.

reda govora (*parole*), dok su klasni odnosi predstavljali činjenicu jezika (*langue*). Takav odnos nije posve nadiđen ni kod Gramscia, kod kojeg promišljanje ideologije te (posljedično) dinamičnost i kontingencija oblikovanja konkretnih političkih subjekata (kolektivnih volja, historijskih blokova) doživljavaju znatan pomak i u odnosu na trockističku ili lenjinističku perspektivu, no i dalje u konačnoj instanci ostaju vezani uz klasu kao jedan jedinstveni ujedinjujući princip. Laclau i Mouffe (1985/2014: 59) sažimaju to tvrdnjom da "unutarnja esencijalistička jezgra, koja ostaje prisutna u Gramsciovoj misli, postavlja granice dekonstruktivnoj logici hegemonije."

Nasuprot takvom priznavanju unaprijed zadanih strukturnih okvira, Laclau i Mouffe ne vjeruju ni u kakve hegemonijskoj vezi pretpostojeće objektivne društvene odnose, odnosno ne smatraju da uopće postoji *društvo* kao objektivan i samoodređujući totalitet koji bi mogao biti validan objekt nekog diskursa⁷. Ono što se uobičajeno percipira takvim za njih je zapravo prostor stalne naddeterminacije svakog elementa svakim, odnosno polje ukrštenih i međuovisnih diskursa⁸. Ti su pak diskursi tek polupropusnim granicama omeđeni u odnosu na okolno polje diskurzivnosti koje, kao spremnik "viška značenja", polisemijom podriva njihovu stabilnost, uzrokujući tako nemogućnost zatvaranja i potpune stabilizacije elemenata. Posljedična neodlučivost ono je na čemu Laclau i Mouffe (1985/2014: xi) eksplicitno zahvaljuju Derridau⁹, napominjući kako bi se i čitava teorija hegemonije mogla opisati kao "teorija odluka donesenih na neodlučivom terenu."

⁷ Usp. Laclau i Mouffe, 1985/2014: 97. Neki su teoretičari takvo otpisivanje društva shvatili razmjerno pogrešno pa ga poistovjetili s negacijama koncepta društva u neokonzervativnom diskursu à la Thatcher ili Reagan; usp. npr. Beilharz (1994: 16). Takve su usporedbe ipak prilično promašene, budući da se ne radi tek o drugoj strani novčića tačerizma, istom otpisivanju društva u potpunosti, samo iz drugih pobuda, nego se radi o preispitivanju koncepta društva kao objektivne, zaokružene, izvandiskurzivne cjeline, koja se potom zamjenjuje konceptom društvenog. Drugim riječima, Laclau i Mouffe ne dovode u pitanje postojanje šire društvene zajednice i ne minoriziraju njezinu važnost u korist užih organskih zajednica i individualizma kako je to činio tačerizam; dapače, u svojoj studiji nude nacrt široke radikalno demokratske zajednice i plediraju za nju. Ono što kritiziraju jest bilo koji oblik fundacionalnog shvaćanja takve zajednice; njezino pozitivno utemeljenje bilo u kakvom transcendentnom ishodištu, bilo u materijalistički određenoj bazi.

⁸ Svojom su definicijom diskursa, oslonjenom prvenstveno na pravilnost disperzije elemenata, a ne nekakav izvanjski ishodišni princip, Laclau i Mouffe vrlo bliski Foucaultu (usp. Foucault, 1969/2002: 29). No za razliku od njega, podjelu na diskurzivno i nediskurzivno ne smatraju validnom, odnosno ne smatraju da postoji nešto apsolutno izvanjsko diskursu, a ta je razlika u izravnoj svezi i sa stavovima o nepostojanju društva kao izvandiskurzivnog fenomena i totaliteta. Usp. Laclau i Mouffe, 1985/2014: 92–93.

⁹ Nemogućnost zaokruživanja i stabilizacije diskursa, odnosno neodlučivost tamo gdje se nekad pretpostavljala čvrsta strukturna determiniranost, višak značenja koji nastaje uslijed inicijalnog manjka –

To "donošenje odluke", odnosno privremena stabilizacija značenja događa se u trenucima previranja i posljedične rekonfiguracije diskursa formiranjem lanca ekvivalencije koji uzduž antagonističkog rasjeda u polju društvenog ujedinjuje prethodno strukturno diferencirane pozicije. To povezivanje u lanac ekvivalencije događa se u vidu simboličkog nadsvođenja pomoću praznog označitelja koji se tom prilikom zaposjeda te mu se povjerava uloga predstavljanja cijelog ekvivalencijskog (hegemonijskog) bloka, premda nije u potpunosti identičan nijednom njegovom članu niti se na njega može svesti. Pritom takav prethodno prazan označitelj postaje čvorišna točka¹⁰ nove privremene stabilizacije diferencijalnih pozicija u diskursu, suplementarni reprezent odsutnog središta/totaliteta koji privremeno sprječava daljnje isklizavanje značenja, a da on sam ničim nije nužno predodređen za tu ulogu. Drugim riječima, u slučaju političkih subjekata, hegemonijska artikulacija uvijek je artikulacija u kojoj neki politički subjekt, "neka partikularna društvena snaga preuzima reprezentaciju totaliteta, s kojim je korjenito nesumjerljiva" (Laclau i Mouffe, 1985/2014: x), što već samo po sebi u igru uvodi tropološki moment, pri čemu je identitet tog subjekta produkt artikulacije, a ne njoj prethodan i zadan nekim izvandiskurzivnim uvjetima ili objektivnim zakonima povijesti.

Za Laclaua i Mouffe politička (hegemonijska) artikulacija stoga je središnji moment kojim bi se trebala baviti politička teorija, neodvojiv od neodlučnosti i kontingencije. Kao što napominju, "da društvena objektivnost, svojim unutarnjim zakonima, određuje sva postojeća strukturna uređenja (...), tada ne bi bilo prostora za kontingentne hegemonijske reartikulacije – niti, doista, za politiku kao autonomnu aktivnost." (Laclau i Mouffe, 1985/2014: x). Odnosno:

Društvo nikada ne uspijeva biti identično sebi, budući da je svaka čvorišna točka konstituirana unutar intertekstualnosti koja ju preplavljuje. Praksa artikulacije, stoga, sastoji se od konstrukcije čvorišnih točaka koje djelomično stabiliziraju značenje; a

odsutnosti središta, nepostojanja transcendentalnog označitelja: sve to moguće je kod Derridaa pratiti od najranijih radova. Usp. npr. pregledno izložene osnovne postavke na koje se oslanjaju i Laclau i Mouffe u njegovom tekstu "Struktura, znak i igra u diskurzu humanističkih znanosti" (Derrida, 1967/2007) te njihovih postavke o naddeterminiranosti i višku značenja u Laclau i Mouffe, 1985/2014: 97–98.

¹⁰ Pojam čvorišne točke (engl. *nodal point*) Laclau i Mouffe preuzimaju od Lacana, po uzoru na njegov prošivni bod (fr. *point de capiton*); usp. Laclau i Mouffe, 1985/2014: xi te Lacan, 1956/1993: 268. S obzirom na to da je prošivni bod bio jednom od tema rasprava između Derridaa i Lacana, a Laclau i Mouffe upravo od njih dvojice (uz Foucaulta, kao trećeg) crpe najviše za svoju teoriju diskursa, ona se ujedno može gledati i kao pokušaj pomirenja ili nalaženja kompromisa između tih dvaju autora.

djelomična narav tih fiksacija proizlazi iz otvorenosti društvenog, rezultata, sa svoje strane, stalnog preplavlivanja svakog diskursa beskonačnošću polja diskurzivnosti.

Svaka je društvena praksa, stoga – u nekoj od svojih dimenzija – artikulatorna. Budući da nije unutarnji moment samo-određenog totaliteta, ne može biti tek izraz nečega već postojećeg, ne može biti u potpunosti podvedena pod princip ponavljanja; naprotiv, uvijek se sastoji od konstrukcije novih razlika. (Laclau i Mouffe, 1985/2014: 100)

Već takvom afirmacijom opetovanih političkih (re)artikulacija i odbacivanjem objektivnih temelja društva, kod kojih naglašeno podcrtavaju nestabilnost značenja i preplavlivanje višeznačnošću, Laclau i Mouffe svoju političku teoriju implicitno postavljaju na tropološke temelje, odnosno dovode na retorički teren, a na pojedinim mjestima u studiji čak i eksplicitno ističu da se prisutnosti kontingentnog u nužnome očituju kao metaforizacije, simbolizacije ili paradoksi te dovode u pitanje doslovnu narav svake nužnosti. Drugim riječima, odbacujući postojanje nužnosti kao nekog izvanjskog, utemeljujućeg principa, izjednačuju taj koncept s okamenjivanjem izvorno figurativnog značenja, čime utiru temelj daljnjim promišljanjima retoričkih temelja društva kojima će se u svojim kasnijim samostalnim studijama pozabaviti Laclau.

3. TROPOLOŠKA NARAV POLITIKE

Započet smjer istraživanja Laclau je nastavio u više svojih studija, pa tako i u člancima u konačnici okupljenima u već spomenutoj knjizi *The rhetorical foundations of society* (2014) koji, iako preuzeti iz različitih okruženja i izgrađeni oko različitih primarnih pitanja, u načelu obrađuju istu temu – pitanje kako se u samom središtu diskurzivnog poimanja društvenog, kakvo su on i Mouffe inicijalno ocrtali u svojoj zajedničkoj studiji, nalaze tropi poput metafore, metonimije i katahreze¹¹. Istražujući tu važnost

¹¹ Povezivanje Laclauova istraživanja metafore, metonimije i katahreze kao "retoričkih temelja društva" s ranijom studijom o hegemoniji u koautorstvu s Mouffe nije tek proizvoljna interpretacija osovljena na istost autora; osim što u člancima okupljenima u svojoj zadnjoj knjizi Laclau također eksplicitno problematizira pitanje hegemonijske artikulacije, i u njezinom uvodu eksplicitno naglašava identične općenite crte svoga istraživačkog projekta kao i u uvodu studije *Hegemony and socialist strategy* – ocrtavanje nove političke ontologije primjerene postmarksističkom i poststrukturalističkom vremenu, pokušaj očuvanja marksističke misli bez pretvaranja u dogmu, nastojanje na reaktivaciji sedimentiranih slojeva marksističke tradicije i propitivanje mogućih alternativnih pravaca razvoja itd. (Usp. Laclau, 2014: 1–4) Također, *Hegemony and socialist strategy* i *The rhetorical foundations of society* nisu jedine dvije knjige u kojima Laclau svoju teoriju hegemonije izlaže koristeći se retoričkim pojmovima; potonja je prvo mjesto na kojem to čini posve sustavno, no između prve i nje slično možemo uočiti i u njegovim poglavljima u

tropa za funkcioniranje politike, Laclau sa spomenutom knjigom čini još izraženiji korak prema prostoru ispreplitanja političke teorije s drugim disciplinama, nastojeći pokazati "neke od mnogih stavki koje hegemonijski pristup politici može rasvijetliti [na drugim poljima], istovremeno pokazujući produktivnost koju te reference iz različitih konteksta mogu imati u razumijevanju političkog." (Laclau, 2014: 8) Osobito to vrijedi za područje književne teorije, vjerojatno najzastupljenije u njoj, zbog čega gotovo da bi se na cijelu knjigu moglo prenijeti njegovo (retoričko) pitanje s početka jednog od tekstova – "zašto bi jedan politički teoretičar, baveći se ponajviše ulogom hegemonijske logike u strukturiranju političkih prostora, bio zainteresiran za djela prominentnog književnog teoretičara kao što je Paul de Man?" (Laclau, 2014: 79) Odgovor koji Laclau nudi upućuje na to da su se u okvirima književne teorije već neko vrijeme postavljala pitanja i odvijala promišljanja potencijalno plodonosna za njegovu teoriju hegemonijske artikulacije, često i uz eksplicitnu svijest o njihovim političkim implikacijama (kao što je to slučaj s de Manom)¹².

U istraživanjima koja se prvenstveno i neposredno tiču odnosa metafore, metonimije, katahrece i hegemonijske artikulacije, Laclau se – uz autore na koje se referirao još u *Hegemony and socialist strategy* – tako ponajviše oslanja na tekstove Ferdinanda de Saussurea¹³, Romana Jakobsona¹⁴, Gérarda Genettea¹⁵ i Paula de Mana¹⁶. Osvrćući se na poznata Genetteova i de Manova čitanja Proustova ciklusa *U traganju za izgubljenim vremenom*, Laclau ukazuje na to da su ta dva teoretičara u svojim tekstovima pokazala ne samo proturječnost Proustova zalaganja za metaforu kao figuru superioranju od metonimije, s činjenicom da su njegove metafore

knjizi *Kontingencija, hegemonija, univerzalnost* (usp. Butler, Laclau i Žižek, 2000/2007) te u njegovoj studiji *On populist reason* (Laclau, 2005/2007).

¹² Konceptualizacija (moderne) književnosti kao gotovo imanentno političke kod premoćnog broja teoretičara, koji se navode kao predstavnici postmarksističke misli, kao i njezine implikacije na političku teoriju tih autora, široka su zasebna tema koju ćemo ostaviti za neko drugo istraživanje, ovdje je dodirujući još jednom tek na izdvojenom Rancièreovu primjeru nešto kasnije u tekstu. No riječ je o problematici koju Laclau ima u vidu, što možemo pretpostaviti s obzirom na njegovu eksplicitnu tvrdnju da je de Man i sam svjestan političkih implikacija svojih književnoteorijskih istraživanja (usp. Laclau, 2014: 80), kao i s obzirom na njegovo poopćavanje literarnosti kao fenomena koji "probija granice bilo koje specijalizirane discipline" te čija analiza "uključuje nešto poput proučavanja iskrivljujućih učinaka koje reprezentacija ostvaruje na svakoj referenciji – učinaka koji su stoga konstitutivni za svako iskustvo" (Laclau, 2014: 79), čemu ćemo se vratiti u nastavku teksta.

¹³ Usp. de Saussure, 1916/2000.

¹⁴ Usp. Jakobson, 1990/2008.

¹⁵ Usp. Genette, 1970/2000.

¹⁶ Usp. tekst "Semiotics and rhetoric" u de Man, 1979.

neodvojive od metonimijske okoline¹⁷, nego i to da se na općenitijoj razini te figure ne mogu diskretno odvojiti, budući da su kontigvitet i analogija načela koja zapadaju jedno u drugo, te upravo ispreplitanje tih dviju figura osigurava koherentnost Proustovu tekstu¹⁸. Osim toga, Laclau (2014: 57) upozorava da je uporaba pojma metafore i metonimije kod tih autora "ponešto idiosinkratička, budući da prelazi granice onoga što im kanonska retorika propisuje" te upućuje na Genetteovu (1970/2000: 345) tezu kako se radi "o prirodi semantičkog odnosa, a ne o obliku figure" i podsjeća da je tako proširene termine koristio i Proust.

Pitanje koje slijedom toga Laclaua zanima jest može li se, ako već odnosi u temeljima metafore i metonimije prekoračuju njihove granice u tradicionalnoj retorici, tvrditi da su oni ukorijenjeni u signifikaciji kao takvoj, odnosno "ne bi li se označavanje moglo promatrati kao poopćena retorika. Drugim riječima, može li se 'retoričnost' promatrati ne kao povreda, nego kao ono konstitutivno (u transcendentalnom smislu) označavanja." (Laclau, 2014: 58)¹⁹ Ukoliko je retoričnost doista konstitutivna za označavanje, retoričke transgresije ne bi smjele biti ograničene na poredak označenog, tj. kod Genettea spomenuti semantički odnos, već bi se morale protezati i na označitelje. Da to doista stoji, Laclau zaključuje okrećući se Jakobsonu. Naime, u svom poznatom tekstu *Dva aspekta jezika i dva tipa afazijskih smetnji* [1956] (usp. Jakobson, 1990/2008) Jakobson ne samo da metaforu i metonimiju – shvaćene također generički, šire od okvira u tradicionalnoj retorici – povezuje s temeljnim osima (paradigmatskom i sintagmatskom, tj. selekcijskom i kombinacijskom) i temeljnim mehanizmima jezika, nego ta dva načela širi i na općenitije područje. Napominjući da "/n/aizmjenična prevlast jednoga ili drugog od tih dvaju procesa nije ograničena na verbalnu umjetnost", te da se isto "osciliranje pojavljuje i u drugim, nejezičnim znakovnim sustavima", (Jakobson, 1990/2008: 172) kao primjere nudi pristupe u slikarstvu, filmsku montažu, ali i rad snova; redom primjere kod kojih se odnosi sličnosti i/ili bliskosti ostvaruju (i) na razini označitelja. Konačno, potvrdu tome

¹⁷ Primjerice, Genette (1970/2000: 343) već na samom početku svog teksta piše: "Kod Prousta su vrlo rijetka ta munjevita približavanja što ih sugerira jedna jedina riječ, kojima klasična retorika isključivo daje naziv metafore. Kao da za njega analoški odnos uvijek mora biti ojačan (iako često nesvjesno) osloncem na jedan objektivniji i sigurniji odnos; odnos što ga u kontinuitetu prostora – prostora svijeta, prostora teksta – održavaju bliske stvari i povezane riječi."

¹⁸ "Jedino presijecanje jednog s drugim može izuzeti predmet opisa, i sam opis, od 'slučajnosti vremena', to jest svake slučajnosti; samo križanje metonimijske potke i metaforičkog lanca osigurava koherentnost, 'nužnu' koherentnost *teksta*." (Genette, 1970/2000: 347)

¹⁹ Radi se o pitanju bliskom onom o mogućnosti kontinuiteta gramatike i retorike koje postavlja de Man u već spomenutom tekstu. Usp. de Man, 1979: 6.

moгуće je pronaći već u de Saussureovu *Tečaju opće lingvistike* (1916/2000), kada opisujući asocijativne odnose u jeziku, odgovarajuće Jakobsonovoj metaforičkoj/seleksijskoj osi, piše:

Skupine koje su se oblikovale mentalnom asocijacijom ne ograničavaju se na to da približe riječi koje pokazuju nešto zajedničko; duh shvaća i prirodu odnosa koji ih u svakom pojedinom slučaju povezuje i tako stvara toliko asocijativnih nizova koliko ima različitih odnosa. (...) asocijacija može počivati i na samoj analogiji označenika (*enseignement, instruction, apprentissage, éducation* itd.) ili, naprotiv, samo na zajedništvu akustičkih slika (npr. *enseignement* i *justement*.) Dakle, postoji čas dvostruko zajedništvo smisla i oblika, a čas samo zajedništvo oblika ili smisla. Jedna riječ može uvijek izazvati sve ono što se s njom može povezati na jedan ili drugi način. (de Saussure, 1916/2000: 194)

Osim što dokazuju da se principi metafore i metonimije ne ograničavaju na razinu označenog, nego djeluju i na razini označitelja, ti Jakobsonovi i de Saussureovi primjeri pokazuju još jednom da su analogija i kontigvitet principi koji se preklapaju i zalaze jedan u drugi, te istovremeno podrivaju urednu diferencijalnu logiku jezičnog sistema koju svojim osima uspostavljaju. Najuočljivija je razlika ta što je takva transgresija kod metonimije jasno vidljiva, dok kod metafore imamo osjećaj da analogija posve ignorira strukturalne diferencijacije. Vodeći računa o njihovoj povezanosti koju je izložio, Laclau (2014: 62) stoga zaključuje da bi se metafora mogla nazvati "telosom metonimije, onim trenutkom u kojem je prekoračenje pravila kombinacije doseglo točku s koje više nema povratka: novi entitet koji je nastao navodi nas da zaboravimo transgresivne prakse na kojima je utemeljen. No bez tih u biti metonimijskih transgresivnih praksi novi metaforički entitet ne bi mogao nastati."

Ipak, da bi se retoričke transgresije smatrale konstitutivnima za signifikaciju kao takvu, nužna je okolina u kojoj ne postoji "nulta razina" figurativnog, odnosno sustav koji nije zatvoren i stabilan. I dok strukturalisti, potiskujući svijest o dijakroniji i propitivanje središta sustava na margine svojih analiza, implicitno polaze od takvih sustava stabilnih i savršeno recipročnih binarnih opozicija, poststrukturalistička perspektiva (naročito Derridaova, o čemu je bilo riječi u prethodnom odlomku; usp. npr. Laclau, 2014: 4, 7) u Laclauovo viđenje diskursa ugradila je svijest o problemima uzrokovanim odsutnošću središta te korjenitom nemogućnosti da se ono ili granice sistema izravno označe. Potreba za suplementarnim označavanjem tog dvoga otvara prostor praznim označiteljima; označiteljima koji stoje za samu nemogućnost nužnog

središta/totaliteta sistema²⁰. Laclauovim riječima, s obzirom na "nemogućnost postizanja bilo kakvog zatvaranja znakovnog sustava bez predstavljanja nepredstavljivog", "kada se jednom u potpunosti prihvati središnjost katahreze, retoričnost postaje uvjet označavanja i, posljedično, objektiviteta." (Laclau, 2014: 66) Stavljajući, dakle, u središte svoje tropološke teorije diskursa katahrezu, tu tradicionalno zanemarivanu, nejasno definiranu pa i često osporavanu figuru "prisilnog imenovanja", Laclau se pridružuje teoretičarima kao što su Derrida, de Man i Foucault, koji je smatraju "temeljem jezika, držeći da se jezični znak načelno konstituira oko praznog ili odsutnog označenog." (Biti, 2000: 248)²¹

S obzirom na to da, kako je spomenuto, Laclau ne razlikuje diskurzivne prakse od nediskurzivnih, te smatra da "nema nikakvog oštrog razdvajanja između označavanja i djelovanja" (Laclau, 2014: 66), opća retoričnost po njemu prožima čitavo tkanje društvenog života, a razvoj njegova shvaćanja diskursa izravno je implementiran i u njegovu političku teoriju. Hegemonijsku (re)artikulaciju tako počinje opisivati kao metonimijsku transgresiju prethodno razdvojenih diferencijalnih pozicija u nekom sistemu, izazvanu njegovom destabilizacijom (nužnim) viškom društvenog značenja/označavanja koji nije mogao apsorbirati. Pritom se inicijalno metonimijsko prekoračenje vremenom pretvara u metaforički lanac ekvivalencije organiziran nasuprot rasjedne linije antagonizma u društvenom polju, odnosno hegemonijski blok ujedinjen simboličkim nadsvodivanjem od onog aktera koji se zbog početno povoljnije pozicije nameće ostalima te podvaja svoju ulogu, bivajući istovremeno i jedna od karika lanca, i ono što prisvajajući određeni prazni označitelj metaforički stoji za odsutnu, nemoguću univerzalnost.

Vrijedi spomenuti kako Laclau (2014: 68) naglašava da su takve rekonfiguracije društvenog tkiva razmjerno neučestale i ograničenog dosega; u svojoj krajnjoj mjeri, u kojoj bi podrazumijevale organiziranje čitavoga društvenog polja u svega dva duga, antagonistički postavljena lanca ekvivalencija događaju se vrlo rijetko, dok su nešto

²⁰ Uzroke pojavljivanju praznih označitelja i njihovu vezu s politikom/političkim Laclau je razmatrao već u tekstu "Why do empty signifiers matter to politics" objavljenom u knjizi *Emancipation(s)* (1996). Ta su razmatranja svojevrsan razvoj njegovog istraživanja hegemonije uslijed intenzivnijeg bavljenja poststrukturalističkim teorijama diskursa, koje je u konačnici rezultiralo njegovim retoričkim/tropološkim viđenjem politike.

²¹ "To uvodi u lanac beskonačnog dometanja (Derrida) izazivajući u značenjskoj dimenziji 'posvemašnju slučajnost' jezika (de Man). Svi se jezični konstrukti ispostavljaju katahrestičnima usprkos 'prirodnosti' kojom se zaodijevaju. Tzv. pravo značenje pokazuje se mitom što ga u različitim epistemama utemeljuju različite figure da bi ustanovile istost u različitosti i povukle nužne granice izrecivog, vidljivog i mislivog. (Foucault)" (Biti, 2000: 248)

češće u opsegom ograničenijim, a scenarijem heterogenijim situacijama. No većinu vremena društvo je ipak organizirano kao stabilan, tj. privremeno stabiliziran sustav diferencijalnih pozicija. Koristeći se već spomenutom husserlovskom oprekom, Laclau (isto) će reći da je "društveno ekvivalent nataloženom poretku, dok se političko tiče momenta reaktivacije." No važno je naglasiti kako "nataloženi poredak", tj. diferencijalni sustav stabiliziran u nekom historijskom odsječku, nije izjednačiv s objektivnom stvarnosti, odnosno apsolutnom ničicom figuralnosti – radi se o sustavu koji je također organiziran oko praznog označitelja, suplementarnog predstavljanja nepredstavljive biti, odsutnog središta, a kontingencija prividno "neutralnog", "prirodnog" rasporeda momenata u takvom sistemu na vidjelo izlazi u trenutku njegove destabilizacije.

Utoliko, katahretičnost se na više načina potvrđuje kao neizbježan, čak (paradoksalno) središnji fenomen pri proučavanju društvenog i političkog pa se iz te perspektive čini da je Laclau i nedovoljno naglašava. S jedne strane, stabilnost privremeno stabiliziranog sistema ovisi o suplementarnom, neodgovarajućem, dakle, katahretičnom predstavljanju središta. S druge strane, ta se stabilnost narušava zahtjevom onoga što u njemu nije (odgovarajuće) predstavljeno, što postojeći sustav označitelja ne može imenovati, te stoga rekonfiguracijom tog sustava teži nasilnom, katahretičkom imenovanju²². Umjesto dodatne elaboracije tog središnjeg položaja katahretičnosti, Laclau na jednom mjestu pokušava na tragu tradicionalnije definicije katahreze odvojiti "pravu metonimiju" od "katahretičke metonimije" (usp. Laclau, 2014: 90) te odrediti koja bi od tih figura više odgovarala opisivanju hegemonijske artikulacije. Međutim, brzo zaključuje da se takvi pokušaji razgraničavanja urušavaju u nemogućnosti striktnog odvajanja doslovnog i figuralnog, odnosno u paradoksu radikalne heterogenosti koju odlikuje nestabilan ekvilibrijum heterogenosti i kontigviteta (čije bi pak konačno pretezanje na jednu stranu naprosto poništilo

²² Poveznica između katahreze i političkog kod Laclaua može se uočiti i ako se u obzir uzme (ponešto neuobičajena) definicija katahreze prema Igoru Smirnovu (1984: 67), koji smatra da se tim pojmom može obuhvatiti "svaka strukturna tvorevina zasnovana na proturječju", odnosno da je to "oznaka onih (specifično avangardnih) postupaka izgradnje teksta koji otkrivaju proturječnost unutar cjeline, izdvajajući jedan od njenih sastavnih dijelova kao poseban i pokazujući da cjelina nije jednaka sumi njenih dijelova, ili pak demonstrirajući kako se ona sastoji iz heterogenih jedinica." No zanimljivo je Smirnovljevo izričito suprotstavljanje katahreze metonimiji i sinegdohi, za koje smatra da afirmiraju mogućnost uzajamne reprezentacije dijela i cjeline. Smirnov pritom očito u vidu nema poststrukturalistička poimanja katahreze, koja ukazuju na to da je ta reprezentacija zaobilazna (Laclau bi rekao hegemonijske naravi).

mogućnost figure), a koja se ponovno pokazuje i kao uvjet hegemonijske (političke) artikulacije.

4. TROPOLOŠKI MODEL KAO POVEZNICA POSTMARKSISTA? PRIMJER JACQUESA RANCIÈREA

Premda ukratko sažeta Laclauova ideja retoričkih temelja društva, tropološke teorije politike, odnosno postavljanja metafore, metonimije i katahreze u središte njezina razmatranja može zvučati osebujno, njezinom elaboracijom ukazuju se brojne dodirne točke s drugim interesima srodnim teoretičarima, te bi se stoga moglo reći da je takav razvoj teorije hegemonije uočljivijim učinio njezine sličnosti s nekim komplementarnim pristupima politici/političkom. U ovom radu ograničit ćemo se na provedbu takve usporedbe s političkom teorijom Jacquesa Rancièrea, tj. najvećim dijelom s njegovim viđenjem politike izloženim u studiji *Nesuglasnost. Politika i filozofija* (1995/2015).

Iako Laclau i Rancièrea nisu teoretičari koje se često dovodi u vezu niti su se u svojim radovima opširnije referirali jedan na drugoga²³, neke njihove zajedničke značajke sugeriraju da bi usporedba mogla biti plodonosna i u široj perspektivi. Obojica su, naime, unatoč distanciranju od marksističke etikete i ortodoksije u svojim najpoznatijim djelima, teoretičari izvorno marksističke provenijencije. Rancièrea je čak jedan od mlađih suautora studije *Kako čitati Kapital* (1968/1975) svoga mentora Louisa Althussera, s kojim se nešto kasnije teorijski razišao (premda ga ne odbacivši potpuno)²⁴, a kojeg Laclau – unatoč kritičkom odnosu prema njemu – eksplicitno

²³ S obzirom na postmarksistički kontekst u okviru kojeg dovodimo spomenutu dvojicu teoretičara u međuodnos, valja napomenuti kako se nijedna dosadašnja studija o postmarksizmu ne bavi Rancièreom, pa tako ni usporedbom njegova opusa s Laclauovim, a takva usporedba izostaje i u drugim studijama koje zasijecaju slično polje. Što se njihovih radova tiče, Rancièrea se nigdje izravno ne referira na Laclaua, dok se Laclau u svojoj studiji *On populist reason* vrlo kratko i lapidarno dotiče Rancièrea, upućujući sličnost njihovih teorijskih projekata. Pritom Rancièreov opus naziva najvažnijim suvremenim pokušajem da se promišlja koncept naroda, no zamjera mu dvije osnovne stvari – poistovjećivanje politike s emancipacijskom politikom te činjenje socioloških ustupaka tamo gdje ih najavljuje ne činiti (v. Laclau, 2007: 244–248). Spomenute zamjerke najvećim su dijelom neutemeljene te ukazuju na razmjerno površno čitanje Rancièrea, na koje je dijelom odgovor i usporedba koju donosimo u ovom radu, no za detaljniju raspravu o tome ovdje nemamo dovoljno prostora.

²⁴ Iako je Rancièreovo polemiziranje s Althusserovim postavkama – u najmanju ruku implicitno – moguće uočiti u čitavom nizu njegovih studija, najsvetavniju i najeksplicitniju kritiku Althussera ponudio je u knjizi *La Leçon d'Althusser* [1975] (usp. Rancièrea, 2011), ujedno i svom prvom opsežnijem samostalnom djelu koje je zaokružilo prekid suradnje s nekadašnjim učiteljem.

imenuje kao jednog od autora koji su na njega najviše utjecali prilikom razrade teorije hegemonije (usp. Laclau, 2014: 4). Nadalje, i Rancière i Laclau podjednako su u svojim djelima kritični prema liberalnom poimanju politike, kao i prema različitim (uvjetno rečeno) neomarksističkim pokušajima revitalizacije marksističke ortodoksije; Laclau se spram tih polova više puta i eksplicitno određivao (pritom i skovavši pojam *postmarksistički*), dok je kod Rancièrea to razvidno nešto implicitnije²⁵. Konačno, uzmemo li u obzir Laclauove kasnije interese i djela, za obojicu teoretičara možemo reći da im se interes, osim političke teorije, uvelike kretao i u pravcu književne teorije te da supostojanje tih interesa nije bilo slučajno.

Ne ulazeći u detaljnije izlaganje Rancièreeve političke teorije, pozornost će biti usmjerena samo na neke ključne točke studije *Nesuglasnost* koje nastavljaju popis sličnosti s Laclauom. Za početak, već sam koncept *nesuglasnosti* (fr. *mésentente*), kao izvorišne situacije političke filozofije prema Rancièreu, opisuje govornu situaciju "u kojoj sugovornici istodobno razumiju i ne razumiju što kažu drugi. Nesuglasnost ne označava sukob između onog tko kaže bijelo i onoga tko kaže crno. Ona je sukob između onoga tko kaže bijelo i onoga tko kaže bijelo, ali ne misli na istu stvar ili ne shvaća što drugi kaže o istoj stvari kada govori o bijelosti." (Rancière, 1995/2015: 9–10) Takva je situacija moguća zahvaljujući nemogućnosti da se otkloni polisemija, odnosno zahvaljujući već spomenutom derridaovskom inicijalnom manjku središta zbog kojeg uvijek postoji neiskorjenjivi višak. Situacija je to usporediva s Laclauovom konceptualizacijom privremene stabilizacije diskursa vezivanjem nevezanih elemenata, odnosno suprotstavljanju ekvivalencijskih lanaca oko linija antagonizama u polju društvenog, uzrokovanih nesumjerljivo različitim "popunjavanjem" praznog označitelja.

Dinamika nesuglasnosti koja se događa između krajnosti pokušaja da se svakom izrazu odredi njegovo "pravo" značenje i potpunog rasapa mogućnosti komunikacije smješta se na terenu "gdje se filozofija susreće s poezijom, politikom i mudrošću čestitih trgovaca", u situaciji u kojoj diskursi moraju preuzimati riječi drugih kako bi i sami rekli nešto drugo (Rancière, 1995/2015: 11). Radi se o poznatom suodnosu brikolera i inženjera, u kojem se potonji pokazuje kao mit prvoga, te se svaki diskurs pokazuje kao brikolaž dostupnih elemenata koji nemaju svoje jedinstveno porijeklo i

²⁵ Primjerice, već u predgovoru spomenute studije Rancière odbacuje sputavanje politike od marksizma, koji ju je "učinio izrazom ili maskom društvenih odnosa", ali isto tako i njezinu liberalnu pacifikaciju i pretvaranje u sredstvo koje "osigurava komunikaciju između velikih klasičnih doktrina i uobičajenih oblika legitimacije takozvanih liberalnih i demokratskih država", te progovara o potrebi njezine obnove. Usp. Rancière, 1995/2015: 7–8.

namjenu²⁶, ali i o posljedičnoj katahretičnosti – "prisilnom" imenovanju "neodgovarajućim" imenom onoga što nema drugog imena.

Analognu situaciju možemo uočiti i kada Rancière elaboraciju ishodišnog koncepta nesuglasnosti nastavi promišljajući politiku, za koju smatra da joj se srž preklapa s temeljnim sporom koji se u određenoj zajednici "odnosi na zbroj dijelova čak i prije nego se počne odnositi na njihova 'prava'" (Rancière, 1995/2015: 20), odnosno da uopće "/p/olitike ima kada ima i dijela bez udjela..." (Rancière, 1995/2015: 21) Naime, po njemu se nepravda, tj. "ono krivo" u zajednici događa pri svakom pokušaju da se pobroje njezini dijelovi, budući da svako takvo prebrojavanje nužno završava krivim brojem. Razlog je tome s jedne strane i tradicionalno tematizirana nejednakost onoga vlastitog pripadnog različitim sastavnim dijelovima neke zajednice, ali s druge strane i nejednakost dijelova sa sobom samima (usp. Rancière, 1995/2015: 27) te postojanje onih dijelova zajednice koji nemaju ništa vlastito pa su tako istovremeno izjednačeni sa zajednicom u cjelini (s univerzalnim s kojim su nesumjerljivi), kao i lišeni mogućnosti vlastite specifične reprezentacije.

Zbog toga Rancière (1995/2015: 34), nasuprot uvriježenim pojmovima, "skup procesa pomoću kojih se izvodi okupljanje i pridobivanje kolektiviteta, organizaciju moći, distribuciju mjesta i funkcija i legitimacijske sustave te distribucije" naziva *policijom*, dijametralno je suprotstavljajući politici. S druge strane, politikom smatra one rijetke momente u kojima se događa

... raskid s osjetilnom konfiguracijom u kojoj se definiraju dijelovi i udjeli ili njihova odsutnost uz pomoć pretpostavke da njihovog mjesta po definiciji nema: mjesto dijela bez udjela. Taj se rascjep manifestira u nizu činova koji preobličuju prostor u kojem se definiraju dijelovi, udjeli i odsutnosti udjela. Politička aktivnost koja premješta tijelo s nekog mjesta koje mu je doznačeno ili mijenja namjenu nekog mjesta; ona čini da se vidi ono što se nije moglo, da se čuje neki diskurs koji je prije bio čut kao buka. (Rancière, 1995/2015: 36)

Mogućnost tako shvaćene politike počiva ponovno, kao i kod Laclaua, na "odsutnosti utemeljenja, u čistoj kontingenciji svakog društvenog poretka." (Rancière, 1995/2015: 25) Budući da nema "nikakva božanskog zakona" (Rancière, 1995/2015:

²⁶ Usp. ponovno s tekstom "Struktura, znak i igra u diskurzu humanističkih znanosti" (Derrida, 1967/2007).

25) niti je društveni poredak utemeljen u prirodi²⁷, jedino što na raspolaganju ostaje za zaliječiti boljku kontingencije i stabilizirati poredak jest "laž koja izmišlja neku prirodu društvenog kako bi zajednici dao neki *arche*." (Rancière, 1995/2015: 25) No prije nego je takav poredak efektivno stabiliziran, prije nego se u njemu može propisivati i pokoravati propisima, potrebno je da su svima njima ti propisi i obveza pokoravanja razumljivi. Ta elementarna jednakost jezika/u jeziku, koji prethodi svakom poretku i uvijek ga prerasta, neizbježna je pukotina u svakom poretku. Politika se, budući da nema svoj konkretan sadržaj, ništa vlastito, događa uvijek kao upisivanje takve jednakosti u obliku spora "u srcu policijskog poretka" (Rancière, 1995/2015: 37) i određena je isključivo tom formom, a ne objektom ili mjestom prakticiranja²⁸, kao transgresija koja nastaje u dodiru policije i jednakosti. Naizmjenična dinamika političke transgresije u odnosu na uspostavljeni diferencijalni sustav, u biti tropološkog kretanja (s obzirom na strukturno poopćavanje koje je izveo Laclau), te policijskog uspostavljanja novog poretka katahretičnim postupcima imenovanja dijela bez udjela i suplementarnog reprezentiranja odsutnog *archea*²⁹, prevedivi su, dakle, na jezik Laclauova tropološkog/retoričkog poimanja politike i društva, u odnosu na koje se pokazuju komplementarnima.

Tijesna povezanost Rancièreove političke teorije s estetikom, a time i s tematikom zanimljivom književnoj teoriji proizlazi iz njegovog stava o politici kao srazu oko postojanja zajedničke scene, a onda i zauzimanju pozicija na njoj (usp. Rancière, 1995/2015: 33), odnosno iz doživljavanja politike i političke subjektivacije

²⁷ Opća kontingentnost društvenog poretka podrazumijeva kod Rancièrea, dakako, baš kao i kod Laclaua, i nepostojanje unaprijed danih subjekata neovisnih o uspostavljenom poretku u nekom trenutku. Također, za razliku od althusserijanskog pogleda na subjektivaciju kao isključivo podjarmljivanje uspostavljenom sustavu/ideologiji, kod Rancièrea ona, kao i kod Laclaua, dolazi u dvostrukom vidu – s jedne strane policija je ona koja doznačuje dionicima zajednice ime, mjesto i zadatak; s druge strane politika je – kao trgnuće iz nekog dodijeljenog mjesta – subjektivacija kao stvar proizvodnje neke nove instancije i mogućnosti njezinog iskazivanja koje nije bilo moguće u prethodnoj konfiguraciji polja. Te dvije strane Rancière nastoji odvojiti pojmovima *identifikacije* i *subjektivacije*. Usp. Rancière, 1995/2015: 35, 40, 42.

²⁸ Isto se, dakako, može reći i za policiju; Rancière (1995/2015: 36–37) napominje da policija može biti "manje dobra i bolja", odnosno čak i "blaga i ljubazna" – iako je primarna asocijacija na njezin strukturni opis najčešće neki vid autoritarnijih, pa čak i totalitarnijih institucija i djelovanja, ne radi se o tome. Policija je naprosto određena svojom funkcijom konfiguracije dijelova i određivanjem udjela u zajednici, te se kao takva ne može svesti ni samo na državne aparate.

²⁹ Iako, takvo katahretično kretanje na drugoj je strani nužno i za politiku. Rancière (1995/2015: 39) upozorava kako, "da bi politika postojala, apolitična praznina jednakosti bilo koga s bilo kim mora proizvesti prazninu političkog obilježja kao što je to sloboda atenskog *demosa*."

kao razvrgavanja i prekrajanja odnosa "između načina *djelovanja, bivanja i kazivanja* koji definiraju osjetilnu organizaciju zajednice..." (Rancière, 1995/2015: 44), koji u određenoj konstelaciji održava policija. Drugim riječima, politička subjektivacija tiče se za Rancièrea prije svega mogućnosti da se neki dio zajednice, kojem je to prethodno bilo onemogućeno, učini vidljivim/predstavljivim, odnosno da se transformira postojeći režim i prostor osjetilnog³⁰.

Na tom tragu leži i Rancièreova (1995/2015: 41) tvrdnja da je "/m/oderna politička životinja (...) prije svega literarna životinja koja je uhvaćena u krug koji razvrgava odnose između poretka riječi i poretka tijela koji su određivali mjesto svakoga", kao i druge paralele koje vuče između poezije/književnosti i (naročito moderne) politike upravo u svezi odvajanja riječi od neke prethodno zadane reprezentacijske uloge. Sukladno tome, kada u svojoj poznatoj studiji *Politique de la littérature* (2007/2008) progovara o naslovnoj sintagmi, navodi kako politika književnosti "podrazumeva, dakle, da književnost kao književnost učestvuje u preraspodeli prostora i vremena, vidljivog i nevidljivog, govora i buke. Ona utiče na odnos između praksi, između oblika vidljivosti i između načina kazivanja koji deli jedan ili više zajedničkih svetova." (Rancière, 2007/2008: 8)³¹

Važan preduvjet politike književnosti shvaćene na taj način autonomija je književnosti kao institucije, odnosno postojanje određenog svojstva koje ju omogućuje. Rancière (kao i npr. Jakobson mnogo prije njega) to svojstvo naziva literarnošću, a određuje ga vrlo jednostavno kao "radikalnu demokraciju pisma [ili "slova"; u izvorniku stoji *de la lettre*] koja je svakome na dohvat ruke", odnosno kao "jednakost tema i oblika u izražavanju" (Rancière, 2007/2008: 17)³². Ta radikalna

³⁰ O tome opširnije usp. u Rancière, 2015: 58–59.

³¹ Rancière (2007/2008: 7) stoga naglašava da "/p/olitika književnosti nije politika pisaca. Ona se ne odnosi na njihovo lično učešće u političkim ili društvenim borbama njihovog doba. Ona se ne odnosi ni na način na koji pisci u svojim delima predstavljaju društvene strukture, političke pokrete ili različite identitete. Pod izrazom 'politika književnosti' podrazumeva se da se književnost bavi politikom ostajući književnost." Zanimljivo je spomenuti još i to da usporediv fenomen toj promjeni perspektive u najširem smislu mnogo prije Rancièrea istražuju ruski formalisti; prije svega Šklovski, a onda i Jakobson i Tinjanov. Radi se, dakako, o čuvenom konceptu *očuđenja*, koje Šklovski smatra konstitutivnom odlikom književnosti kao takve, no usporedno s time ističe i njegovu političku dimenziju, što se učestalo previđa. Usp. glede toga Šklovski, 1917/1999, kao i Glavaš, 2017.

³² Nalik Rancièreovoj demokraciji svima dostupnog slova jest, među ostalim, i Nancyev koncept "književnog komunizma" (usp. Nancy, 2004: 33, 48). Njime se Nancy – još jedan teoretičar kojeg ne bi bilo pogrešno nazvati postmarksističkim – referira na "razdjelovljenu književnost" (Nancy, 2004: 37), pismo koje afirmirajući ekvivalenciju, narušavajući uzuse (pri)kazivanja te iscrpljujući se pri stremljenju vlastitim granicama ne samo da implicira jednu osobitu "etiku, politiku diskursa i pisma" te priziva

demokracija slova u modernoj književnosti³³, odnosno sloboda od različitih kriterija doličnosti i režima reprezentacije, djeluje kao specifičan slučaj one opće jednakosti koja prethodi svakom poretku i u njemu ostaje kao paradoksalna pukotina nakon njegove uspostave te preduvjet i srž politike u srcu policije. Utoliko bi se moderna institucija književnosti (kao i drugih umjetnosti) pokazala povlaštenim terenom razumijevanja djelovanja, ali i prakticiranja rancièreovski shvaćene politike, premda vrijedi imati na umu da i ona ima svoju policiju³⁴. Uzmemo li pak u obzir da Jakobson, mnogo prije Rancièrea, istu literarnost definira kao projekciju načela ekvivalencije s osi selekcije (metafore) na os kombinacije (metonimije), a da Laclau – kao što je već rečeno – diskretnost i hijerarhijsku ulančanost diferencijalnih jedinica na osi kombinacije (odnosno metonimije) smatra odlikom privremeno stabiliziranog društvenog poretka (dakle, onim što Rancière naziva policijom) – tada postaje razvidno da su koncepti literarnosti i političnosti bliski i u njegovom viđenju stvari; odnosno, u suprotnom pravcu, da Rancièreova definicija literarnosti počiva na

transformacije temeljnih odnosa u koje je uključeno, nego Nancy u njemu prepoznaje i idealan prostor izlaganja dioništva u suverenitetu svoje razdjelovljene zajednice. Opširnija elaboracija tog Nancyeva koncepta izlazila bi iz okvira ovog rada, no ovu kratku bilješku navodimo kao još jedan primjer, zorniji od Laclauova i Rancièreova, kako odbacivanje objektivnih temelja diskursa i društva, u korist njegovog katahretičnog kvaziutemeljenja, ne podrazumijeva i odbacivanje pojma zajednice i njezinog promišljanja, nego se dapače uklapa u određen tip suvremenoga komunitarističkog diskursa.

³³ Književnost kao autonomna institucija, kako naglašava i sam Rancière (2007/2008: 8), nije transhistorijski pojam, već razmjerno moderan fenomen. Nastanak takvog fenomena u izravnoj je (dvosmjernoj) vezi s historijskim kontekstom u kojem je nastao, što uključuje i uspon jednog od triju tzv. režima identifikacije. (usp. Rancière, 2000/2004: 21–22) Promjene tih režima, odnosno historijskih okolnosti općenito, osjetile su se i na polju politike – usp. osnovne strukturne razlike moderne i stare politike prema Rancière, 1995/2015: 59. Slično i Laclau i Mouffe smatraju moderno doba u politici, tj. (metonimijski uzeto) Francusku revoluciju i promjene koje su uslijedile, preduvjetom "punog" funkcioniranja teorije hegemonije.

³⁴ I Chantal Mouffe, u svojoj studiji *Agonistics* (2013: 91) naglašava da "iz perspektive teorije hegemonije umjetničke prakse igraju ulogu u konstituciji i održavanju danoga simboličkog poretka, ili u njegovom osporavanju, te zbog toga nužno imaju političku dimenziju. Političko se, sa svoje strane, tiče uspostave simboličkog poretka društvenih odnosa, i u tome počiva njegova estetička dimenzija."

Tome vrijedi dodati da bi pri širenju ovog istraživanja na ovom mjestu svakako trebalo pozornost obratiti i na srodna pitanja književnosti kao specifične, povlaštene institucije u odnosu na političko/politiku kod drugih autora koji se daju povezati s postmarksističkim kontekstom. Primjerice, na Deleuzeove studije o književnosti na koje se Rancière izravno oslanja, na bliska Kristevina istraživanja, na zanimljivo pozicioniranje književnosti u položaj na rasponu između rancièreovski rečeno politike i policije kod Balibara i Machereya, ili pak na čuvenu Derridaovu definiciju književnosti kao "institucije koja omogućuje da se kaže sve" (Derrida, 1989/1992: 36), u dvojakom smislu totaliteta i nelimitiranosti (bilo što). Dakako, popis se tu ne iscrpljuje, no čak i navedena imena bila bi prevelik zalogaj za zadržavanje ovog rada unutar zadanih propozicija, stoga to ostaje zadatak nekim budućim istraživanjima.

tropološkoj transgresiji nalik onoj koju Laclau promatra na djelu u središtu političke (tj. hegemonijske) (re)artikulacije. Tome, konačno, vrijedi dodati i da, naglašavajući nužnost interakcije književne i političke teorije koju je uočio razvijajući svoju tropološku perspektivu politike, Laclau (2014: 79) eksplicitno navodi kako "shvaćena na tako širokoj razini općenitosti, literarnost književnog teksta probija granice bilo koje specijalizirane discipline te analiza nje uključuje nešto poput proučavanja iskrivljujućih učinaka koje reprezentacija ostvaruje na bilo kojoj referenci – učinaka koji stoga postaju konstitutivni za bilo koje iskustvo."

5. PITANJA ZA DALJNJE ISTRAŽIVANJE

Paralele koje ovaj rad povlači između Rancièreove političke teorije kakva je izložena u *Nesuglasnosti* te Laclauova tropološkog viđenja politike i društva velikim bi se dijelom mogle povući i u odnosu na Laclauovu raniju fazu razvoja teorije hegemonije u suautorstvu s Chantal Mouffe. Ipak, teorijsko kretanje koje je poduzeo u svojoj kasnijoj fazi nesumnjivo je dodatno elaboriralo njegovu teoriju hegemonije, ali i snažno naglasilo njezino nužno oslanjanje na utjecaje drugih autora i disciplina, i više nego implicitno prisutno od samih početaka, čime je ujedno usporedba s Rancièreom olakšana osvjetljivanjem dodatnih dodirnih točaka. Ta pak mogućnost povezivanja otvara nam širok prostor za daljnje istraživanje i preispisivanje odnosa između politike i književnosti, kao i između književne i političke teorije; odnosa koji su u ovim i brojnim drugim smjerovima proučavani već razmjerno dugo od ovdje spomenutih i mnogih drugih autora, no svejedno nisu još ni približno iscrpljeni kao istraživačka tema. Povezivanje dvaju pristupa koji su se prethodno razmjerno rijetko dovodili u vezu premda, kako smo nastojali pokazati, za to svakako postoji temelj, nudi nova gledišta i potiče čitanje na nov način ne samo svakog od tih autora (tako ih produktivno dopunjujući) nego i bogate mreže referenci na koju se oni pozivaju, a koja se jednim svojim dijelom i preklapa te tako osvjetljava s više strana.

Međutim, implikacije ove usporedbe nisu nužno ograničene samo na kretanje između Laclaua i Rancièrea te rasvjetljavanje njihovih doprinosa političkoj i književnoj teoriji. Spomenuta bogata mreža referenci, kao i pozicioniranost teorijskim stavovima i gledištima u blizini nekih drugih teoretičara i izravne sličnosti s njima, temelj su postavljanju pitanja može li se takav tropološki pristup društvu/društvenom/zajednici i politici, vrlo usko isprepleten s književnom teorijom, smatrati i važnim distinktivnim obilježjem već spomenutog korpusa postmarksističke teorije. Daljnje istraživanje na

tom tragu moglo bi sugerirati odgovore na neka do sada često postavljana te i dalje otvorena pitanja vezana za taj korpus, pri čemu bi razmatranje suodnosa fenomena literarnosti i političnosti/politike moglo poslužiti kao središnja os takvog propitivanja. Ono bi u najmanju ruku pomoglo remapiranju tog nejasno određenoga postmarksističkog polja, ucrtavanju novih distinktivnih crta i poveznica, ali i uključivanju suvremenijih autora koji su u dosadašnjim studijama tog polja ostajali po strani (kao što je to bio slučaj i s Rancièreom, čija je sličnost s "prototipnim primjerom" postmarksističke teorije pokazana u ovom radu) te skretanju pozornosti na bliske i utjecajne ideje u djelima nekih klasika koje se, često sasvim neopravdano, prikazuje plošno i stavlja u neke posve druge ladice (ovdje su to primjerice ruski formalisti, osobito opsežnije citirani Jakobson te rubno spomenuti Šklovski i Tinjanov)³⁵.

Sve to ipak je zadatak koji uvelike premašuje mogućnosti jednoga ovakvog rada te stoga mora pričekati nastavak ovog istraživanja. U međuvremenu, ovaj rad – nastojeći ne biti tek pregledom nekih dosadašnjih teorijskih dosega Laclaua i Rancièrea te najavom nekih budućih istraživanja na postmarksističkom teorijskom polju – ipak i kao samostalna cjelina pokazuje da se istraživanje retoričkog na političkom polju ne mora svesti na puko "heteroklitno nabranje oblika" (Laclau, 2014: 60) primijećenih na površini, već se može orijentirati i dubljim strukturama povezanima s temeljnom naravi funkcioniranja jezika i politike kao takvih.

REFERENCIJE

- Beilharz, P.** (1994). *Postmodern socialism: Romanticism, city and state*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Biti, V.** (2000). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bowman, P.** (2007). *Post-Marxism versus cultural studies. Theory, politics and intervention*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Breckmann, W.** (2013). *The adventures of the symbolic. Post-Marxism and radical democracy*. New York: Columbia Press.

³⁵ Opsežnije istraživanje ovdje tek naznačenih paralela s ruskim formalistima autor ovih redaka donosi u tekstu u međuvremenu nastalom te objavljenom povodom stogodišnjice Oktobarske revolucije te čuvenog teksta Šklovskog *Umjetnost kao postupak*; usp. Glavaš, 2017.

-
- Butler, J., Laclau, E. i Žižek, S.** (2007). *Kontingencija, hegemonija, univerzalnost*. Zagreb: Jesenski i Turk. (Izvornik iz 2000)
- de Man, P.** (1979). *Allegories of reading*. New Haven/London: Yale University Press.
- de Saussure, F.** (2000). *Tečaj opće lingvistike* (prev. Vojmir Vinja). Zagreb: ArTresor naklada, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (Izvornik iz 1916)
- Derrida, J.** (1992). This strange institution called literature (prev. Geoffrey Bennington i Rachel Bowlby) U A. Derek (ur.), *Acts of literature* (str. 33–75). London/New York: Routledge. (Izvornik iz 1989)
- Derrida, J.** (2007). *Pisanje i razlika* (prev. Vanda Mikšić). Sarajevo: Šahinpašić. (Izvornik iz 1967)
- Foucault, M.** (1994). Poredak diskursa (prev. Rade Kalanj). U H. Burger i R. Kalanj (ur.), *Znanje i moć* (str. 115–143). Zagreb: Nakladni zavod Globus. (Izvornik iz 1971)
- Foucault, M.** (2002). *Archaeology of knowledge* (prev. A. M. Sheridan Smith). London/New York: Routledge. (Izvornik iz 1969)
- Glavaš, Z.** (2017). Stotinu godina *Umjetnosti kao postupka*: je li (i danas) revolucionarna revolucionarna teorija? *Književna smotra*, 49(185), 27–44.
- Genette, G.** (2000). Metonimija kod Prousta ili rođenje pripovijesti (prev. Zlatko Würzberg). *Europski glasnik*, 5(5), 343–350. (Izvornik iz 1970)
- Goldstein, P.** (2005). *Post-Marxist theory: An introduction*. Albany: State University of New York Press.
- Jakobson, R.** (2008). *O jeziku* (ur. Linda R. Waugh, Monique Monville-Burston; prev. Damjan Lalović). Zagreb: Disput. (Izvornik iz 1990)
- Lacan, J.** (1993). *The seminar. Book III. The psychoses, 1955–56* [1956]. (prev. Russell Grigg). London/New York: Routledge. (Izvornik iz 1956)
- Laclau, E.** (1996). *Emancipation(s)*. London/New York: Verso.
- Laclau, E.** (2007). *On populist reason*. London/New York: Verso. (Izvornik iz 2005)
- Laclau, E.** (2014). *The rhetorical foundations of society*. London/New York: Verso.
- Laclau, E. i Mouffe, C.** (2014). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London/New York: Verso.
- Mouffe, C.** (2013). *Agonistics*. London/New York: Verso.
- Nancy, J.-L.** (2004) Razdjelovljena zajednica. U J. L. Nancy (ur.), *Dva ogleđa* (prev. Tomislav Medak). Zagreb: Multimedijalni institut. (Izvornik iz 1986)
- Rancière, J.** (2004). *The politics of aesthetics: The distribution of the sensible* (prev. Gabriel Rockhill). New York/London: Continuum. (Izvornik iz 2000)
-

- Rancière, J.** (2008). *Politika književnosti* (prev. Marko Drča). Novi Sad: Adresa. (Izvornik iz 2007)
- Rancière, J.** (2011). *Althusser's lesson* (prev. Emiliano Battista). London/New York: Continuum. (izvornik iz 1974)
- Rancière, J.** (2015). *Nesuglasnost. Politika i filozofija* (prev. Leonardo Kovačević). Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. (Izvornik iz 1995)
- Sim, S.** (1998). *Post-Marxism: A reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sim, S.** (2000). *Post-Marxism: An intellectual history*. London: Routledge.
- Smirnov, I. P.** (1984). Katahreza. U A. Flaker i D. Ugrešić (ur.), *Pojmovnik ruske avangarde* (str. 67–75). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šklovski, V.** (1999). Umjetnost kao postupak. U M. Beker (ur.), *Suvremene književne teorije* (str. 121–131). Zagreb: Matica hrvatska. (Izvornik iz 1917)
- Tormey, S. i Townshend, J.** (2006). *Key thinkers from critical theory to post-Marxism*. London: Sage.
- Therborn, G.** (2008). *From Marxism to post-Marxism?*. London: Verso.
-

Zvonimir Glavaš

zvglavas@ffzg.hr

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb
Croatia

Catachrestic politics: On the tropes of post-Marxism

Summary

Unlike traditional inquiries and discussions about the relations between rhetoric and politics, which are predominantly concerned with the employment of rhetorical devices in the political discourse, this paper explores the possibility of perceiving the rhetorical mechanisms (primarily tropes, i. e. metaphor, metonymy and catachresis) as structural patterns constitutive for politics itself, or at least for its conceptualization in the certain corpus of political theory. In doing so, the paper strongly relies on the Ernesto Laclau's last published book, titled *The rhetorical foundations of society* (2014), in which he furtherly develops his theory of hegemony, while establishing the mentioned tropes as the very centre of his political theory.

In its first part, the paper presents a concise overview of that theoretical development, with an emphasis on the most relevant influences obtained on Laclau from the fields of other disciplines, primarily literary theory. In the second part of the paper Laclau's rhetorical/tropological model of the politics and the social is compared with some of the most representative elements of Jacques Rancière's political theory, especially those that were presented in his book *Disagreement. Politics and philosophy* (1995/2015). The comparison is intended not only to verify broader applicability of Laclau's rhetorical model (being the nodal point of this research), but also to additionally explicate the way in which such tropological conception of the politics (necessarily) bases itself on the crossroads between literature and politics, or literary and political theory. Moreover, it tries to establish and emphasize the fact that such interweaving of those domains in the oeuvres of certain authors is far from being coincidental.

Finally, considering that most of the studies that are trying to define currently vaguely delineated field of post-Marxism perceive Laclau as its most representative example, the paper questions the possibility that the common points between him and Rancière, along with other mentioned and related theorists, may be a signal that such interweaving of literary and political theory, alongside with tropological conception of politics and social, could function as one of the distinctive features of that respective field.

Key words: tropes, politics, rhetoric, hegemony, post-Marxism
